

PRAMENY K DĚJINÁM
ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE
V LETECH 1967-1970

4
—
4

JITKA VONDROVÁ

MEZINÁRODNÍ
SOUVISLOSTI
ČESKOSLOVENSKÉ
KRIZE 1967-1970

Dokumenty ÚV KSSS 1966-1969

NAKLADATELSTVÍ DOPLNĚK BRNO

PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970

Díl 4 / 4. sv.

**MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI
ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970**

Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969

Jitka Vondrová

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.
a nakladatelství DOPLNĚK

Praha – Brno 2011

Jitka Vondrová

MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970
Svazek 4: Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969

Překlad Jana Váchová a Jitka Vondrová

Redakce Jana Váchová

Anglické résumé Derek Paton

Sazba Ondřej Huleš

Obálka Alena Nievaldová

Vytiskla Tiskárna Helbich, a. s., Brno

V ediční řadě Prameny k dějinám československé krize 1967–1970, díl 4, svazek 4

vydal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

v nakladatelství Doplněk

Praha – Brno 2011

I. vydání, 554 stran

Náklad 300 výtisků

1081-385-2011

Publikace vyšla s přispěním

Grantové agentury České republiky (registr. č. 409/09/1828)

Ediční řada

PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970

Dosud vyšlo:

- 1 *SPONTÁNÍ PROJEVY PRAŽSKÉHO JARA 1968–1969*
- 2 *OBČANSKÁ SPOLEČNOST 1967–1970*
 - 2/1 Emancipační hnutí uvnitř Národní fronty
 - 2/2 Sociální organismy a hnutí Pražského jara
- 3 *NÁRODNÍ SHROMÁŽDĚNÍ*
 - 3/1 Květen 1967 – červenec 1968
 - 3/2 21. – 28. srpen
 - 3/3 Srpen 1968 – leden 1969
- 4 *MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970*
 - 4/1 Prosinec 1967 – červenec 1968
 - 4/2 Červenec – srpen 1968
 - 4/3 Září 1968 – květen 1970
- 5 *FEDERALIZÁCIA ČESKOSLOVENSKÉHO ŠTÁTU 1968–1970*
 - 5/1 Vznik československej federácie roku 1968
- 6 *VOJENSKÉ OTÁZKY ČESKOSLOVENSKÉ REFORMY 1967–1970*
 - 6/1 Vojenská varianta řešení čs. krize 1967–1968
 - 6/2 Srpen 1968 – květen 1971
- 7 *MINISTERSTVO VNITRA A BEZPEČNOSTNÍ APARÁT
V OBDOBÍ PRAŽSKÉHO JARA (leden – srpen 1968)*
- 8 *VLÁDA A PREZIDENT*
 - 8/1 Období pražského jara (prosinec 1967 – srpen 1968)
 - 8/2 Normalizace (září 1968 – říjen 1969)
- 9 *KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA*
 - 9/1 Pokus o reformu (říjen 1967 – květen 1968)
 - 9/2 Konsolidace (květen – srpen 1968)
 - 9/3 Kapitulace (srpen – listopad 1968)
 - 9/4 Normalizace (listopad 1968 – září 1969)
- 10 *EKONOMICKÁ REFORMA 1965–1969*
- 11 *PRAŽSKÉ JARO V MÉDIÍCH: VÝBĚR Z DOBOVÉ PUBLICISTIKY*

Knihy lze zakoupit nebo objednat v naší prodejně:

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR

Vlašská 9, 118 40 Praha 1

tel.: 257 286 347, e-mail: dvorak@usd.cas.cz

nebo prostřednictvím e-shopu na adrese usd.cas.cz

OBSAH

Předmluva k ediční řadě Prameny k dějinám československé krize 1967–1970	5
Úvod	7
Seznam použitých zkratk	26
DOKUMENTY	33
Jmenný rejstřík	507
Seznam použitých pramenů	518
Seznam použité literatury	519
Seznam publikovaných dokumentů	522
Summary	535

PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970

PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970

Díl 4 / 4. sv.

**MEZINÁRODNÍ SOUVISLOSTI
ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970
Dokumenty ÚV KSSS 1966–1969**

Jitka Vondrová

ÚSTAV PRO SOUDOBÉ DĚJINY AV ČR, v. v. i.
a nakladatelství DOPLNĚK
Praha – Brno 2011

Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970 řídí redakční rada:
Miloš Bárta, † František Janáček, Karel Kaplan (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.),
Jiří Kocian (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Eduard Kubů (Univerzita Karlova),
† Václav Kural, Vojtěch Mencl, † Jaromír Navrátil, † Jindřich Pecka, Vilém Prečan
(Československé dokumentační středisko), Oldřich Sládek (Archivní správa MV ČR),
Oldřich Tůma (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., předseda redakční rady), Jitka Vondrová
(Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i.), Jozef Žatkuliak (Historický ústav SAV).

The Czechoslovak Crisis in the International Context 1967–1970

Part Four: The Documents of Central Committee of Communist Party of the Soviet Union

Compiled and edited by Jitka Vondrová

Translated by Jana Váchová

Recenzovali: Michal Reiman, Zdeněk Doskočil

© Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.

ISBN 978-80-7285-143-0 (Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

ISBN 978-80-7239-274-2 (Nakladatelství Doplněk)

PŘEDMLUVA K EDIČNÍ ŘADĚ PRAMENY K DĚJINÁM ČESKOSLOVENSKÉ KRIZE 1967–1970

Počínaje rokem 1993 předstupuje skupina českých a slovenských historiků před odbornou a širší veřejnost s jednotlivými svazky uceleně koncipované ediční řady *Prameny k dějinám československé krize 1967–1970*. Rozhodnutí uskutečnit tento ediční počín však nebylo motivováno výročím, ale významem, který tyto události mají v novodobých dějinách českého a slovenského národa.

Vlastní záměr vznikl v roce 1991 ze spolupráce tehdejší Komise vlády ČSFR pro analýzu událostí let 1967–1970 a Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd ČR (tehdy ČSAV). Ustavila se redakční rada a jednotlivé ediční skupiny, v nichž se soustředili historikové z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, Historického ústavu Armády ČR, Univerzity Karlovy, Vysoké školy ekonomické v Praze, Vysoké školy pedagogické v Hradci Králové, Politologického kabinetu SAV, Historického ústavu SAV a sekce archivní správy Ministerstva vnitra ČR. V edičních skupinách pracuje 17 historiků orientovaných na soudobé dějiny Československa. Někteří se vrátili k historické práci po letech pronásledování a nuceného odmlčení, nejmladší z nich naopak srpen 1968 nezažili. To je skutečnost, kterou považujeme za důležité zdůraznit, neboť samo věkové rozpětí přirozenou cestou zabraňuje jednostrannému generačnímu přístupu.

Kritické vydání dokumentů je určeno pro vědecké bádání, ale počítá také se zájmem učitelů, vysokoškolského studentstva i veřejnosti, která pocituje potřebu zvládnout svou minulost jako základní předpoklad pro získání vlastní identity. Smyslem ediční řady je zpřístupnit historické obci i širší veřejnosti nejzávažnější dokumenty, které většinou nebyly publikovány a nejsou běžně dostupné, zejména materiál zahraniční provenience. Pro usnadnění studia jsou dokumenty vybaveny archeografickým a věcným aparátem a nezbytnými přílohami. Podle druhu převládají vícefondové díly (svazky) s různými druhy dokumentů. Výjimku tvoří pouze díl zachycující roli československého parlamentu, který představuje typicky jednofondovou edici. Rozsah a nákladnost projektu vedly vydavatele k tomu, že upustil od publikování fotoreprodukcí nebo faksimilií.

Ediční řada je polytematická, založená na kombinaci chronologického a věcného (institucionálního) hlediska v časovém rozpětí let 1967–1970. Tematika jednotlivých dílů, z nichž většina je rozvržena do dvou svazků, je následující: 1. spontánní projevy Pražského jara, 2. občanská společnost, 3. Národní shromáždění v srpnu 1968, 4. mezinárodní souvislosti československé reformy, 5. federalizace československého státu, 6. vojenské otázky československé krize, 7. ministerstvo vnitra a bezpečnostní aparát v období Pražského jara, 8. výkonná moc (vláda a prezident), 9. politický systém (KSČ a KSS), 10. hospodářská reforma, 11. letáky roku 1968.

Výběr dokumentů z celého souboru dochovaných a zpřístupněných pramenů se řídí pouze věcným hlediskem. Základní zásadou je vyloučení předem stanovených interpretačních kritérií. Editoři usilují také o to, aby výběr archivního materiálu zachytil nejen písemnosti centrálních institucí, ale i nižších a lokálních složek, případně osobní svědectví.

Prameny vycházejí v českém a slovenském jazyce, podle znění originálu nebo zkráceně v duchu edičních pravidel. Ediční řada má jednotnou vnější úpravu, formát, grafické řešení i vnitřní skladbu. Struktura každého dílu (svazku), s výjimkami, jež vyžaduje prezentace specifických pramenů, je následující:

1. Předmluva
2. Úvod (historický, archeografický)
3. Seznam použitých zkratk
4. Dokumenty
5. Přílohy
6. Chronologický přehled
7. Rejstřík
8. Seznam použitých pramenů
9. Seznam literatury
10. Seznam publikovaných dokumentů
11. Cizojazyčné resumé
12. Obsah

Ediční projekt koordinuje redakční rada, práci edičních skupin řídí Oldřich Tůma a Jitka Vondrová. Ediční řada vychází s podporou Grantové agentury České republiky.

ÚVOD

Jedním z prvních svazků velké ediční řady *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970* byl svazek věnovaný mezinárodním souvislostem.¹ Bylo to zčásti dílo náhody, ale zároveň se v tom odrážel význam tohoto faktoru Pražského jara 1968. Již tehdy si byli editoři vědomi, že prameny, které měli k dispozici, neumožňují poznat rozhodovací procesy v sovětském politickém vedení v úplnosti. Archivy bývalého Sovětského svazu a mezi nimi zejména ty, které uchovávají materiály dokumentující aktivity vrcholků moci, jakými byla nejvyšší grémia KSSS, se pro české historiky otevíraly více než pozvolna a většinou až poté, co tak učinily ostatní státy, které se v rámci tzv. pětky podílely v srpnu 1968 na invazi do Československa.

Českoslovenští (čeští) historici získali postupně již od počátku 90. let minulého století z tehdy ještě tajných archivních fondů těchto států poměrně reprezentativní výběr dokumentů k mezinárodním souvislostem Pražského jara 1968, který obsahoval zápisy všech bilaterálních i multilaterálních jednání vedených k československým událostem v rámci sovětského bloku – počínaje telefonáty Leonida I. Brežněva s maďarským vůdcem Jánosem Kádárem, které se týkaly pověstné Brežněvovy pražské návštěvy počátkem prosince 1967, přes záznam neoficiální schůzky Alexandra Dubčeka s Kádárem 20. ledna 1968 až po záznam ze setkání vedoucích představitelů KSČ a KSSS v Kyjevě 7.–8. prosince 1968. Ke vzniku tohoto souboru přispěla i sovětská (ruská) strana, která nejprve, v roce 1991, zpřístupnila svazek depeší.² O rok později předal prezident Ruské federace Boris Jelcin Václavu Havlovi při své pražské návštěvě několik materiálů prvořadého významu z Archivu prezidenta Ruské federace (mj. i „zvací dopis“). V roce 1994 završil tyto aktivity Rudolf Pichoja, tehdejší šéf Ruské archivní správy – jím předané dokumenty z fondů ÚV KSSS, mezi nimiž se nacházel i známý záznam telefonátu mezi A. Dubčekem a L. Brežněvem z 13. srpna 1968, byly na dlouhou dobu poslední.

Čeští historici (František Janáček, Jaromír Navrátil a Miloš Bárta) využili i jisté anarchie, která po rozpadu Sovětského svazu v prosinci 1991 panovala v archivnictví nově vzniklého státu,

1 VONDROVÁ, Jitka – NAVRÁTIL, Jaromír a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize 1967–1970*. Ediční řada *Prameny k dějinám československé krize v letech 1967–1970*, 4. díl, 1. svazek: Prosinec 1967 – červenec 1968. Praha – Brno, ÚSD – Doplněk 1995. Další dva svazky následovaly v roce 1996 a 1997.

2 Jedná se o soubor 57 depeší z období od 3.4.1968 do 3.1.1969 z *Archivu vnějšněj politiky RF*. Převažují mezi nimi depeše vyměňované mezi Moskvou a Prahou, resp. hlavními městy čtyřky. Tento soubor byl čs. historikům předán při příležitosti mezinárodní konference o Pražském jaru 1968, která se konala v Liblicích v prosinci 1991.

Ruské federace. V roce 1992 tak mohli nahlédnout do materiálů vzniklých z činnosti některých oddělení ÚV KSSS, především oddělení pro styky s komunistickými a dělnickými stranami socialistických zemí. Byly uloženy v tehdejšímu Centru uchování soudobé dokumentace (*Centr chraněnija sovremennoj dokumentacii*), dnešním Ruským státním archivu nejnovějších dějin (RGANI – *Rossijskij gosudarstvennyj archiv novejšej istorii*) v Moskvě, instituci, která pečuje o materiály vzešlé z činnosti nejvyšších grémií KSSS po roce 1953.³ Pořídili přitom řadu kopií dokumentů, které – jak dnes zjišťujeme – nebyly z větší části dosud odtajněny. Ale již tehdy narazili na jisté potíže, když jim – podle zápisků pořizovaných při studiu F. Janáčkem – nebyly předány některé objednané kopie (mj. se to týkalo záznamů rozhovorů sovětských diplomatů s Vasilem Biľakem).

V té době se zároveň některým ruským prominentním historikům otevřel Archiv prezidenta RF a tím dokumentace politbyra ÚV KSSS – patřili mezi ně Vladimír Volkov, Dmitrij Volkogonov, Rudolf Pichoja (jeho prostřednictvím i Michail Latyš).⁴ Poměrně detailně nás seznamují s tím, jak jednalo sovětské vedení o Československu. Dodnes jsou tak jejich práce jediným (byť různě spolehlivým) zdrojem poznání dění v mocenské špičce Sovětského svazu. Je to však stále jen zprostředkovaný pohled, místy jednostranný a ne zcela objektivní – zejména v pohledu na oba protagonisty těchto dějů, Leonida Brežněva a Alexandra Dubčeka – a někdy i vzájemně rozporný.⁵ Nadto se zaměřují na „osm měsíců“ Pražského jara 1968 a jeho povinnou etapu, která byla zatím dokumentována sovětskými prameny v nepoměrně menší míře než období před invazí a krátce po ní, zůstávala (s výjimkou Latyšovy práce) stranou jejich pozornosti.

Ke zpřístupnění řady důležitých dokumentů přispělo i několik drobných tematických edicí⁶ a vznik sbírky 89 (uložené v RGANI), v níž byl shromážděn obsáhlý soubor materiálů z celé historie socialistického státu, tedy i roku 1968, pro připravovaný proces s KSSS.

Zlom do tohoto nadějněho vývoje přinesl nový archivní zákon RF, přijatý v červenci 1993.⁷ Velmi ztížil možnosti studia. Obsahuje sice třicetiletou lhůtu, po jejímž uplynutí by měly být dokumenty předloženy badatelům, zároveň však podmínil jejich zpřístupněním procedurou odtajnění, kterou provádí zvláštní Komise pro odtajňování dokumentů vzniklých z činnosti KSSS, resp. jí jmenované expertní týmy, jejímiž členy jsou nejen historici a archiváři, ale i zástupci vládních úřadů, jichž se týkají informace obsažené v posuzovaných písemnostech, a také Federální bezpečnostní služby RF (FSB).

3 Centrum vzniklo v říjnu 1991. Přejmenováno bylo v roce 1999.

4 VOLKOV, Vladimír K.: *Instinkt samosochraněnija: sovětskaja partokratija i „Pražskaja vesna“ 1968 goda*. In: TÝŽ: *Uzlovyje problemy novejšej istorii stran Centralnoj i Jugo-Vostočnoj Jevropy*. Moskva, Izdatělstvo Indrik 2000, s. 195–222; VOLKOGONOV, Dmitrij A.: *Sem vozžděj. Kniga I, II*. Moskva, Izdatělstvo AST, Izdatělstvo Novosti 1995; PICHJOJA, Rudolf G.: *Čechoslovakija, 1968 god*. Po dokumentam CK KPSS. In: *Novaja i novejšaja istorija* (1994), č. 6, s. 3–20, (1995), č. 1, s. 34–48; LATYŠ, Michail V.: *„Pražskaja vesna“ 1968 g. i reakcija Kremlja*. Moskva, RAN 1998.

5 Jeden příklad za všechny. Týká se návštěvy ministra obrany SSSR Andreje A. Grečka v Československu v květnu 1968. 23. května bylo o jejich výsledcích informováno politbyro ÚV KSSS. Podle Latyšova líčení se Grečko ze své návštěvy vrátil dobře naladěný a spokojen se stavem čes. ozbrojených sil, takže nepožadoval okamžité použití silových metod, ale přes tato ujištění Brežněv dospěl k závěru, že armáda je v podstatě rozložena. Pichoja, ve své studii zřetelně straní Brežněvovi, však slova o rozkladu československé armády přiřkl Grečkovi. Srov. LATYŠ, M.: *„Pražskaja vesna“*, s. 120 n.; PICHJOJA, R.: *Čechoslovakija*, (1994), č. 6, s. 16.

6 TACHNĚNKO, Galina (vyd.): *August 1968 goda. Obzor dokumentov Archiva vněšněj politiki Rossijskoj Federacii*. In: *Meždunarodnaja žizň*, č. 8–9, 1992, s. 147–159; ČERNĚVA, A. D. (vyd.): „... Ot raskrytija archivov po pražskoj vesně nikuda ně uťi...“ (Novyje dokumenty o sobytijach v Čechoslovakii 1968 g.) In: *Otčestvennyje archivny*, č. 3, 1993, s. 85–110.

7 V roce 2004 jej nahradil nový archivní zákon. Texty obou zákonů jsou uveřejněny na www.rusarchives.ru.

Docházelo však i k pozitivním krokům – z prezidentského archivu byly postupně předávány do Ruského státního archivu pro nejnovější dějiny materiály vzešlé z činnosti politbyra ÚV KSSS (nejprve usnesení a část podkladových materiálů k nim). Tento proces se stal impulsem k navázání spolupráce Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR v Praze a RGANI, zprostředkované koncem 90. let minulého století česko-německým historikem Michalem Reimanem, z níž měla vzejít společná edice dokumentů k Pražskému jaru 1968, vydaná nejprve v ruštině. Příslib rychlého uvolnění dosud tajných materiálů se však ukázal jako iluzorní a spolupráce obou institucí nadlouho uvázla na tom, že proces jejich odtajňování se zastavil. Teprve na podzim 2005, zhruba po sedmi letech od prvních úvah o tomto projektu, jsme konečně mohli nahlédnout do písemností politbyra ÚV KSSS, uložených ve fondu 3. Zjistili jsme, že z tohoto fondu byla do RGANI předána a zčásti odtajněna pouze usnesení PB ÚV KSSS. Stenografické zápisy diskusí v politbyru, které předcházely jejich přijetí, i materiály použité pro přípravu těchto usnesení jako různé zprávy, poznámky, záznamy rozhovorů či přílohy, údajně stále zůstávají v prezidentském archivu, resp. jsou průběžně předávány, ale již nejsou odtajňovány a jsou tedy pro nás nadále nedostupné.⁸ Následovaly tři krátkodobé studijní pobyty v letech 2005–2007, zajištěné grantem ministerstva zahraničních věcí České republiky, které dovolily shromáždit základní soubor dokumentů nejen z tohoto fondu, ale i z fondu 5 (Oddělení ÚV KSSS).

Finanční problémy na české straně nedovolily dovést tento projekt do konce. Ruská strana se proto úkolu vydat nově zpřístupněné dokumenty ujala sama a v roce 2010 vydala k tomuto tématu obsáhlý sborník. Pozornost je v něm soustředěna na usnesení politbyra ÚV KSSS, která přibližuje v širokém záběru – od politických otázek přes ekonomickou a vojenskou tematiku až po kulturní stránku Pražského jara 1968.⁹ Dokumenty vedení KSSS přinášejí zájemcům o tuto problematiku také edice, připravená rakouským Ústavem Ludwiga Boltzmana pro bádání o důsledcích války (Ludwig Boltzmann Institut für Kriebsfolgen-Forschung), připravená ve spolupráci s dalšími institucemi, mj. i RGANI.¹⁰

Česká strana si od tohoto projektu od počátku mnoho slibovala. Předpokládali jsme, že nově zpřístupněné dokumenty nám dovolí hlouběji nahlédnout do procesů formování politiky sovětského vedení vůči Pražskému jaru – od prvních kritických úvah na jeho adresu, spojených poměrně záhy s tezí, že vývoj v Československu směřuje k tzv. kontrarevoluci a hrozí odtržení Československa od sovětského bloku a SSSR (v polovině března 1968), přes přijetí „krajních opatření“, tedy vojenského řešení československé otázky, až po kroky spojené s následnou normalizací Československa. Neočekávali jsme přitom nějaké průlomové objevy, alespoň pokud se týče roku 1968, přesto jsme čekali více, než jsme obdrželi.

8 Podle informace na webových stránkách Ruské archivní správy (www.rusarchives.ru) byly stenografické zápisy diskusí (*рабо́чие записи*) předány již v roce 2004.

9 *Čechoslovackij krizis 1967–1969 gg. v dokumentach CK KPSS*. Moskva, ROSSPEN 2010. V sborníku je na 1151 stranách editováno 196 usnesení PB ÚV KSSS s přílohami a eventuálními podklady a 95 dokumentů vybraných z fondu 5. Na jeho sestavení se podíleli L. A. Veličanskaja (odpovědná redaktorka), T. A. Džalilov, M. F. Kiškina-Ivaněnko a M. J. Prozumenščikov.

10 KARNER, Stefan – TOMILINA, Natalija – TSCHUBARJAN, Alexander u.a. (Hg.): *Prager Frühling. Das internationale Krisenjahr 1968. Dokumente*. Köln – Weimar – Wien, Böhlau Verlag 2008. Na 1592 stranách přináší 232 dokumentů (paralelně v ruském a německém, resp. anglickém znění) z 37 archivů z 12 států (Ruská federace, Česká republika, SRN, USA, Velká Británie, Polsko, Rumunsko, Kanada, Bělorusko, Ukrajina, Litva a Estonsko) včetně řady usnesení PB ÚV KSSS či stenografických zápisů československo-sovětských rozhovorů v Moskvě 23.–26.8.1968, ale i vybraných příspěvků na zasedáních ÚV KSSS v dubnu, červenci a říjnu 1968. V roce 2010 vyšla tato edice v Moskvě pouze v ruské verzi: TÍŽ: „Pražskaja vesna“ i meždunarodnyj krizis 1968 goda. Moskva, MFD 2010.

Při odpovědi na otázku co nového přináší tento sborník, je třeba mít neustále na paměti, že jsme většinou neměli neomezený přístup ke studovanému archivnímu fondu, ale jen k dokumentům předem vybraným – nejprve pracovníky RGANI a pak „odtajňovací komisí“, kteří tak činili za nejasných kritérií, že řada klíčových dokumentů je pro českého historika stále nepřístupná, ať již proto, že je uložena v prezidentském archivu či nebyla odtajněna (lze se oprávněně domnívat, že se jedná především o ty dokumenty, které dokládají nátlak sovětské strany na vedení KSČ a její vměšování do československých záležitostí či v nichž figurují osoby, které patřily do prosovětské agentury ve vedení KSČ a sledovaly spíše zájmy Sovětského svazu než vlastní země, jako byl již zmíněný Vasil Biľak či Alois Indra, a zřejmě i lidé nějak spojení s tehdejší KGB – a to na obou stranách: sovětské i československé).¹¹ Přínos nových archivních pramenů je různý nejen vzhledem k těmto skutečnostem. Pro období do srpna 1968 zřejmě nebude třeba nějakých zásadních korektur ani interpretačních posunů, ale půjde spíše o zpřesnění či potvrzení toho, co jsme zatím jen tušili, o doplnění o některé zajímavé detaily či narýsování nových souvislostí. Platí to již pro první významnou událost konce roku 1967 – Brežněvovu pražskou návštěvu, již sovětský vůdce reagoval na rostoucí krizi ve vedení KSČ.

Dokumentace k roku 1967 potvrzuje již řečené, že nejvyšší vedení KSSS dění v Československu poměrně dlouho přehlíželo.¹² Takové jevy, jakými byla aktivizace studentstva a inteligence, opoziční nálady mezi nimi či nespokojenost Slovenska s politicky nerovnoprávným postavením, nevyvolávaly v Moskvě podstatné znepokojení. V diskusích mezi sovětskými diplomaty a vedoucími představiteli KSČ a Československa včetně Antonína Novotného byly sice zmiňovány, ale vedení KSSS bylo nepochybně uklidněno ujištěními nejvyššího československého představitele, že se s negativními jevy dokáže vypořádat.¹³ Zprávy z Prahy a Bratislavy o rostoucím rozkolu ve vedení KSČ, které rušily dosavadní představy sovětských předáků o naprosté jednotě ve vedení KSČ a Československu jako vzorném sovětském satelitu, tak byly pro Moskvu značným překvapením a něčím zcela nepochopitelným. Naléhání sovětských diplomatů „hledat všechny cesty, aby se předešlo zostřování konfliktu mezi soudruhy Dubčekem a Novotným“,¹⁴ i Novotného samého přiměly Leonida Brežněva vydat se počátkem prosince 1967 do Prahy, aby pomohl tuto krizi řešit. Snažil se zapůsobit na obě strany, aby ustoupily z příliš nesmiřitelných pozic, a postupovat přitom pokud možno nestranně. Nechtěl vyvolat dojem, že se vměšuje do záležitostí druhého státu, protože jasná podpora pro jednu ze stran sporu by konflikt jen zhoršovala.¹⁵ Mohl proto pronést ona známá slova „eto vaše dělo“. Myslel tím však, že je věcí nejužšího vedení KSČ o možném odchodu Novotného rozhodnout, ale pouze zde a v naprosté jednotě.

Pochopili to však takto i účastníci sporu na československé straně? Dokumenty vnášejí pochyby, byť jen v jemných náznacích, zdali tomu tak bylo, zdali se zde nejedná o první z celé

11 Podle vyjádření M. Prozumeščíkova, zástupce ředitelky RGANI N. Tomiliny, který se podílel na výběru dokumentů do zamýšleného sborníku, na mezinárodní konferenci v Moskvě v říjnu 2008 bylo ca 20% dokumentů k Pražskému jaru 1968, navržených pracovníky RGANI k odtajnění, ponecháno nadále v režimu „tajně“.

12 Podle přehledu o fondu 5, připraveného pracovníky RGANI, se v dokumentaci oddělení ÚV KSSS za rok 1967 nevyšla ani jedna analytická zpráva o situaci v Československu, zatímco pro jiné země existuje ohromné množství takových dokumentů. Vysvětlení této skutečnosti přehled nenabídl. *Kratkij obzor dokumentov otdělov CK KPSS Rossijskogo gosudarstvennogo archiva novejšej istorii o sobytijach v Čechoslovakii v konce 1960-gg. (1967, 1969 gg.)*, s. 2.

13 Viz dok. č. 5.

14 Viz dok. č. 16.

15 Srov. Brežněvovo vyjádření v telefonátu s J. Kádárem 13.12.1967. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol. (vyd.): *Mezinárodní souvislosti československé krize*, 4. díl, 1. sv., s. 32 n.

řady „nedorozumění“, jichž byl rok 1968 tak plný. Biřakova slova o tom, že se „s. Brežněv hluboce zamyslel“ nad tím, co mu sdělil A. Dubček,¹⁶ či tvrzení F. Barbírka o tom, že Brežněvova návštěva „bohužel méně než na další zapůsobila na s. A. Novotného“,¹⁷ jako by potvrzovala, že Brežněv svou podporu stávajícímu prvnímu tajemníkovi ÚV KSČ vyjádřil více než mlhavě a každá strana sporu si ji mohla vyložit ve svůj prospěch a jako pokyn, že není třeba měnit své postoje ani zamýšlené postupy.

Předložené dokumenty ukazují, že v patové situaci, jež následovala po Dubčekově zvolení prvním tajemníkem ÚV KSČ 5. ledna 1968, se Moskva postavila na stranu těch, kteří nenabízeli žádné perspektivní řešení stávajících problémů, jen jejich zakonzervování dalším „utažením šroubů“ – od Brežněva, jehož hlavní zásadou bylo co nejméně zasahovat do vybudovaného systému, se sotva dalo čekat více. Sovětská strana činila vše pro to, aby se kompromis dosažený na lednovém zasedání ÚV KSČ a personifikovaný Novotným a Dubčekem udržel co nejdéle, protože pro ni představoval záruku, že Československo i nadále zůstane spolehlivým státem sovětského bloku a KSČ vzornou marxisticko-leninskou stranou, že lednová změna nepřeroste v reformu. Vyjadřovala proto i nadále podporu spíše Novotnému a představitelům konzervativního křídla ve vedení KSČ než Dubčekovi – manifestovala ji nejen na pražských oslavách 20. výročí února 1948, ale stavěla se za Novotného ještě v době, kdy již široce zaznívaly požadavky na jeho odstoupení z funkce prezidenta republiky. V polovině března 1968 ho přímo vyzývala, aby v žádném případě nenastoloval otázku odstoupení z této funkce.¹⁸ Moskva tím bránila rychlému vyřešení patové situace ve vedení KSČ.

Často jsou tyto postoje sovětského vedení i jeho počáteční rezervovanost k Dubčekovi samému připisovány na vrub jednostranných informací zasílaných sovětskými diplomaty z Prahy a Bratislavy. Poukazují na to i některé dokumenty. Československá strana zaměřila svou kritiku zejména na legačního radu sovětské ambasády v Praze Ivana I. Udalcova, kterému bylo vytýkáno, že „hledí na Československo s dvacetiletým zpožděním“,¹⁹ že „se staví k nynějšímu vedení ÚV negativně, k hodnocení události přistupuje subjektivisticky a schází se pouze s lidmi z dřívějšího okolí A. Novotného“.²⁰ Podobné hodnocení by bylo možné vztáhnout i na další sovětské diplomaty, jako byl Sergej I. Prasolov, Marat N. Kuzněčov aj. Skutečně, jejich partnery na československé straně byli téměř výlučně představitelé levice, možná by bylo na místě říci spíše ultralevice, velmi různorodé skupiny všech těch, kteří stáli na platformě směřující k udržení politického systému podle sovětského vzoru. Vyplývala z toho více než zkreslená optika těchto zpráv. Sovětský velvyslanec Štěpán V. Červoněnko byl hodnocen příznivěji – přinejmenším sovětskými novináři – s tím, že usiluje o objektivitu. Je obtížné říci, nakolik to bylo oprávněné, protože k jeho deníkovým záznamům jsme měli více než omezený přístup. Podle Dubčka byl Červoněnko „hloupý a domýšlivý“.²¹ Dubček si byl zřejmě již v roce 1968 vědom Červoněnkovy úlohy „páté kolony“ v ČSSR i jeho dezinformační úlohy ve vztahu k moskevskému vedení. Nepřikládal tomu však takový význam a spíše se spoléhal na to, že sovětské politbyro bude důvěřovat jeho vlastnímu trpělivému vysvětlování situace v Československu. Nedocenil tak rele-

16 Viz dok. č. 13.

17 Viz dok. č. 14.

18 Viz dok. č. 27.

19 Viz dok. č. 26.

20 Viz dok. č. 39. Srov. též dok. č. 38.

21 HOCHMAN, Jiří (vyd.): *Naděje umírá poslední*: Vlastní životopis Alexandra Dubčka. Praha, Svoboda 1993, s. 168.

vanci informací zprostředkovaných sovětskou ambasádou v Praze či konzulátem v Bratislavě a jejich postojů k událostem v Československu, které významnou měrou ovlivňovaly výslednou podobu řešení přijímaných vedením KSSS.²² Nelze zapomínat ani na to, že vedoucí oddělení ÚV KSSS pro styky s komunistickými a dělnickými stranami socialistických zemí Konstantin V. Rusakov, na jehož stole většina těchto zpráv končila, byl členem komise politbyra ÚV KSSS ustavené 23. května 1968 k otázkám Československa a významně se tak podílel na formulování stanovisek sovětského vedení.

Není zde prostor pro systematické sledování problematiky československo-sovětských vztahů a přínosu nových dokumentů. Doložit jej lze na jednom příkladu. Týká se osoby Ludvíka Svobody, od 30. března 1968 nového československého prezidenta. Již z dřívějších dokumentů bylo zřejmé, že za jeho zvolením stál silný sovětský zájem, aby se po Antonínu Novotném stal prezidentem právě on. Již na schůzce šesti komunistických stran v Drážďanech 23. března, kdy od abdikace stávajícího prezidenta uplynul pouhý den a nebyli zatím jmenováni žádní oficiální kandidáti, považoval Brežněv Svobodu kandidaturu za hotovou věc a plně ji podpořil.²³ Nyní z usnesení politbyra ÚV KSSS víme, že se sovětské vedení nespokojilo pouze jeho zvolením, ale již bezprostředně poté pracovalo na tom, aby autorita Svobody i jeho role v politice Československa byly co nejvyšší, i na tom, aby si nového prezidenta zavázalo. Rozjelo velkou propagační akci, která měla zahrnovat zveřejnění článků a materiálů odrážejících účast československých vojsk pod velením Svobody v operacích 2. světové války a reedici – a to v masovém nákladu – jeho paměti *Od Buzuluku do Prahy* včetně pozitivních recenzí. Na Dubčeka se mělo tlačit, aby zajistil Svobodovi větší podíl na tvorbě československé politiky.²⁴

Právě sovětská strana prosadila, že se Svoboda zúčastnil československo-sovětských rozhovorů v Čierné nad Tisou na přelomu července a srpna, avizovaných jako jednání obou politbyr, ačkoli nebyl členem předsednictva ÚV KSČ. A nejen to. Vyslala Červoněnka, aby ho ještě před odjezdem do Čierné instruoval o očekáváních Moskvy s jeho osobou spojených – měl tam s celou svou autoritou vystoupit na obranu „socialistických vymožeností“, „proti všem těm, kteří usilují podlomit pozice socialismu v Československu, přátelství mezi ČSSR a SSSR a rozbít socialistickou solidaritu“. Tak to bylo formulováno v pokynech PB ÚV KSSS tlumočených sovětskému velvyslanci do Prahy.²⁵ Víme, že Svoboda tato očekávání splnil – nejen při těchto jednáních, ale i později postupoval v duchu svého přesvědčení, že Sovětský svaz může žít bez Československa, ale Československo nemůže žít bez Sovětského svazu. Zasluhou Moskvy tak byl Svoboda fakticky vtažen do vedení KSČ a sovětská strana v něm krátce před invazí získala člověka, na něhož se mohla plně spolehnout, že v kritickém momentu bude stát věrně po boku KSSS a Sovětského svazu, a který nadto požíval v československé společnosti takové vážnosti, jaké se prosovětské agentuře v KSČ, tzv. zvatelům, nedostávalo. Tato očekávání Svoboda zcela naplnil a velmi usnadnil sovětské straně řešení nesnadné situace po politickém neúspěchu invaze při srpnových rozhovorech v Moskvě i za následné normalizace.

22 Srov. *Kratkij obzor dokumentov otdělov CK KPSS*, s. 1 n.

23 Srov. VONDROVÁ, J. – NAVRÁTIL, J. a kol. (ed.): *Mezinárodní souvislosti*, 4. díl, 1. sv., s. 90. 17. srpna 1968 přiznal S. Červoněnko v rozhovoru se Svobodou, že návrh na Svobodovo prezidentství byl učiněn „na základě přímé iniciativy a podpory sovětské strany, čehož si Svoboda nebyl vědom a což na něj učinilo hluboký dojem“. NAVRÁTIL, Jaromír et al. (ed.): *The Prague Spring 1968: A National Security Archive Documents Reader*. Budapešť, CEU Press 1998, s. 392.

24 Viz dok. č. 34.

25 Viz dok. č. 56.